

MUTARRİZÎ'NİN EL-İKNÂ ADLI ESERİNDE DİL ÖĞRETİMİ*

Aladdin GÜLTEKİN**

Öz

Günümüzde Arapça öğretimine ilgi her geçen gün daha da artmaktadır. Ülkemizde Arapça eğitiminin daha verimli hale getirilmesi ve dilin daha etkin ve kolay öğretilmesi için çok değişik gayretler gösterilmektedir.

el-Mutarrizî'nin el-İknâ isimli eseri, genç nesillere dil öğretimi yöntemleri açısından örnekler içermektedir. Bu amaçla eserde yer alan dil öğretim yöntemlerinin tespit edilmesini örneklerin neler ifade ettiğinin dile getirilmesini, Arapça eğitim-öğretimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil öğretimi, yöntem ve teknikler, el-İknâ, Mutarrizî

LANGUAGE TEACHING IN THE BOOK OF AL-IQNA' BY MUTARRIZI**Abstract:**

Today there has been an increasing interest in the Arabic education, so that there have been many efforts in our country not only to enhance efficiency in the Arabic education but also to use the Arabic language more effectively.

The work called al-Ikna by al-Mutarrizi has many examples for the young generation in terms of the language teaching. For this reason, this study aims at examining language teaching methods in this book, together with the examples for the language teaching.

Keywords: Language Learning, Method and Techniques, Al-Ikna, Mutarrizi

* Bu makale *el-Mutarrizî'nin el-İknâ Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntemi* isimli doktora tezinden istifade edilerek yazılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı. aladdingultekin@karabuk.edu.tr

Giriş

Dil; insanı diğer canlılardan ayıran, dünyadaki konumunu belirleyen insanî bir olgudur. Dil; milletlerin oluşmasında en etkili, geçmişi geleceğe bağlayan en güçlü kültür bağı, söze dayanan bütün sanatların hammaddesi ve aynı zamanda ürünü ve insan uygarlığının en önemli aracıdır.¹ Ayrıca “*Dil bir toplumun anlaşma ve konuşma aracı olarak kullandığı sözler ve kurallar topluluğudur. Bu da o dili konuşan toplum gerçeğini, ruhî, aklî, tabîî, içtimâî ve tarihî kültürünü belirleyici yönleriyle yansıtan sistemdir.*”²

İslam dünyasında ve ülkemizde Arapçanın öğretim ve öğreniminin uzun bir tarihî geçmişi vardır. Zira dil öğretim yöntemleri, yapılan dil tanımlarına göre belirlenmiştir.³

Bu makalede el-İknâ'da yer olan dil öğretim yöntemlerini; önce günümüzde yaygın şekilde kullanılan, asırlar boyu yapılan dil öğretiminin geliştirilmiş, sistemleştirilmiş uygulama ve yaklaşımlarıyla Mutarrizî'nin el-İknâ'da kullandığı düşünülen benzer veya farklı yöntem ve yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Arapça öğretiminin konumunu belirlemek için dil öğretimi ile ilgili geçmişin gözden geçirilmesi ve konuyla ilgili temel kavramların bilinmesi gerekir. Zira bu kavramlar dil, dilbilim ve uygulamalı dil bilimin esaslarını oluşturur. Dil öğretim yöntemleri ise dil için yapılmış çeşitli tanımlara dayanarak öğretimi plânlamaktır.⁴

Ana dil veya yabancı dil kullanımında doğuştan ve insana özgü olan dil melekesi, kendiliğinden oluşan davranışlar olup, hayvanlara uygulandığı gibi basit bir şartlandırma ve tekrarla laboratuarda öğrenilmez. Dili kullanma melekesi, insanı öteki varlıklardan ayıran en belirleyici özelliktir.⁵

1 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: T. D. K. Y., 1990), c. 1, s. 13.

2 Nermin Uygur, *Dilin Gücü* (Denemeler) (İstanbul: Kitap Yayınları, 1962), s. 5.

3 Doğan Candemir, *Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*, (Ankara: 1989), s. 11.

4 Aladdin Gültekin, “*el-Mutarrizî'nin el-İknâ Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntemi*” (Doktora Tezi, OMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 316.

5 Candemir, s. 11.

Dil melekesi; Mutarrizî'nin el-İknâ'da uyguladığı gibi öğrencinin seviyesine uygun ve sanat değeri yüksek olan şiirlerin çokça ezberlenmesiyle gelişmektedir. Böylece öğrencinin edebi birikimi, kelime hazinesi geliştiği gibi, duygu ve düşünceleri de gelişir. Arapça cümlelerin ifade yapısına ve musikisindeki ahenge alışır. Dil melekesi geliştikçe öğrencinin nahiv kurallarını anlaması da kolaylaşır.

Ana dil, ikinci dil ve yabancı dil; terim olarak tamamen farklı şeyleri ifade eder. Ana dil; insanın tabii çevresinde öğrendiği ilk dildir. İkinci dil; hemen hemen aynı şartlara yakın fakat ana dili seviyesine yakın öğrenilen dildir. Oysa yabancı dil; insanın tabii çevresinin dışında, maksatlı ve öğretimle öğrenilen dil olup, o dile ruh katan millî mantıkla ilişkili olan gramerleri ile öğrenilir. Yabancı bir dili iyi bilmek; bir bakıma o dili konuşan milletin mantığı ile düşünmek demektir.⁶

İkinci bir dil öğrenme isteğinin arka planında beş farklı neden bulunmaktadır. Bunlar genel kültürü artırma isteği, ikinci dili araç olarak kullanmak, ikinci dilin anadil olarak kullanıldığı toplumla bütünleşme gayesi, anadille ikinci dilin eşit ölçüde kullanıldığı bir topluma katılma düşüncesi, anadilin yanında saygınlık değeri taşıyan ikinci dilin varlığına gereksinim duyulması gibi ihtiyaçlardan kaynaklanabilmektedir.⁷ Dil öğretimi, önceden belirlenmiş bir amaç için kişiye anadili dışında herhangi bir dili kullanmada yeterlilik kazandırma etkinliklerinin tümüdür.⁸ Bu öğretimi en uygun biçimde gerçekleştirebilmek için gerekli hususlardan yöntem; amaca götüren en kısa yoldur. Yöntemin dayandığı kuramsal temele ise yaklaşım denir. Bu tanıma göre yaklaşım, dilin öğretim ve öğrenimiyle ilgili olarak ortaya konulan bir takım nazariyelerdir ki bu yöntemin çerçevesini çizmektedir. Dil öğretiminde

6 Candemir, s. 16-17.

7 Hikmet Sebüktekin, *Yükseköğretim Kurumlarımızda Yabancı Dil İzlenceleri* (İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay., 1981), s. 3.

8Yusuf Şahin, "Yabancı Dil Öğretiminin Eğitimsel ve Dilbilimsel Temelleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, (2007): 465.

yöntem ise bir dili düzenli bir biçimde sunmak üzere, parçaları birbirleriyle ilişkiye düşmeksizin ve belirli bir yaklaşıma dayalı bir genel izlençe planıdır.⁹

Selef dilbilimciler ilk hicrî asırdan başlayarak yıllarca Arapça öğretiminin en etkin yolunu bulabilmek için çalışmışlardır. Hicrî II. asrın ikinci yarısından sonra dil öğretimi gittikçe daha bilimsel zemine oturmuş, her dilci öğrenme-öğretme süreçlerine farklı boyutlar kazandırmaya çalışmış, kısa zamanda çok daha öğrenilebilecek ve öğretebilecek eserler vermeye çalışmıştır. Günümüzde dil öğretimi, ruhbilim, dilbilim ve eğitim bilimleri alanlarında meydana gelen gelişmelerden etkilenerek, geleneksel sistemden çok, yazılı metinlere dayanmaktadır¹⁰.

Mutarrizî'nin XIII. Yüzyılda hafızlık eğitimini tamamlayan oğluna Arapçayı öğretmek amacıyla için *el-İknâ'yı* yazması bir dilci olarak öğrencide öğrenme yaşantısını zenginleştirmek, yazacağı eser aracılığıyla ufkunu genişletmek, hayal gücünü harekete geçirmek, insanî duygulara karşı hassasiyet uyandırmak, düşünmesine yardım etmek, hoşgörü ve anlayış duygusunu geliştirmek, sosyal olaylara karşı duyarlılık geliştirmek ve kendisindeki potansiyelin farkına vardırarak amacına yönelik görülmektedir. Zira eserindeki yöntem ve yaklaşımları, öğretmen olarak kendisine yeni sorumluluklar yüklemekle kalmamış, artık geleneksel yapıdan tamamen uzak, oğlunun dili öğrenmesini esas alan ve ona bu eğitim sırasında seviye kazandırıcı yaklaşımları benimsemiştir.

Geçen yüzyıllarda dil eğitimi fazla yarar gözetilmeden daha çok öğretmenin, telkin yöntemiyle, öğrencilere bol miktarda kelime ve kuru tabirler ezberletilerek metin okuma şeklinde yapılmaktaydı. Burada ders müfredatı, yöntem ve amacın belirli bir ilkesi yoktu. Öğrencinin başarısı daha çok kelime, terkip ve kurallar bilmekle ölçülüyordu¹¹. Bu tarz yöntem uygulaması, öğrencinin yaşadığı çevrede kullanılan isimlerin ve fiillerin

9 Sebüktekin, s. 65; Cengiz Tosun, "Yabancı Dil Öğretim ve Öğreniminde Eski ve Yeni Yöntemlere Yeni Bir Bakış" Çankaya Üniversitesi *Fen-Edebiyat Fakültesi* 5, (2006), s. 80.

10 Osman Senemoğlu, "Yabancı Dil Öğretiminde Öncelik Sorunları" İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu *Fransızca Bölümü Dergisi* V (1983), s. 62.

11 Hamit Sunel "Yabancı Dil Öğretiminde Metot Sorunu" (Hacettepe Üniversitesi *Eğitim Fakültesi Dergisi* 4 (1989), s. 138.

ezberlemesini amaçlayan bir üslupta yazılmış olduğundan *el-İknâ*'da da görülmektedir.

Günümüz dil öğretimine şekil veren metot, temel ilke ve düşüncelerin ışığında eserin dil öğretimini değerlendirilmeye tabi tuttuğu takdirde şu gibi öğretim yöntemlerinin uygulandığı görülür.

1. Dil Öğretiminde Takip Edilen Yöntemler

Önceden planlama: Bu ilke aslında öğretilecek konunun öğretmen tarafından önceden yaşanması, demektir¹². Dilin nerede, ne zaman, ne amaçla öğretileceği, önceden bilinmeli ve uygun yöntem tayin edilmelidir. Takip edilecek yöntem, maksadı en kısa zamanda en kolay şekilde öğrenciye vermek ve öğrencinin ilgisini canlandırıp derse katılımını sağlamak olmalıdır. Bu planlama Mutarrizî'de ilk aşamada Kur'an'ın ezberletilmesi hedefi şeklinde ortaya çıkmıştır. Müellif, *el-İknâ*'yı yazmadan önce yeterince düşünmüş olmalı ki eserinde giriş kısmında bu ilkeyi ortaya koyacak şekilde ifade kullanmış, düzenleme ve sınıflama yapmıştır.

Dört beceriyi geliştirme: Bu temel ilkede, dilin dört temel beceri olan dinleme, konuşma, okuma ve yazma fonksiyonlarının birlikte öğretilmesi lazımdır. Mutarrizî, hafızlık eğitimini tamamlamak suretiyle, oğlu üzerinde, okuma, yazma ve dinleme amacının büyük bir kısmını aynı zamanda gerçekleştirmiş olmaktadır¹³.

Bütünden parçaya doğru bir yol takip etme: Psikoloji ilminin verilerine göre insan, önce bütünü, sonra parçayı kavrar. Öğretilecek konular belli bir sıraya konmalıdır. Dil öğretiminde önce basit cümle kalıplarından başlayarak birleşik ve karmaşık cümle kalıplarının öğretimine çalışılmalıdır. Önce maddi eşyalar, sonra manevi şeyler öğretilmelidir. Bilinen bir cümle kalıbı ile bilinmeyen kelimeleri, bilinen kelimelerle bilinmeyen cümle kalıplarını öğrenmek esas olmalıdır¹⁴. Bu yönteme birebir uygun olmasa da Mutarrizî'nin eserinde genel olarak böyle bir sıralama yaptığı ifade edilebilir.

12 Özcan Demirel, *Yabancı Dil Öğretimi*, (IV. bs., Ankara: Pagem Yayınları, 2008), s. 30.

13 Demirel, s. 29.

14 Demirel, s. 30.

Zira, eserde “İsim, Fiil, Harf ve Nahiv” şeklinde parçadan bütüne şeklinde bir yöntem takip edilmiştir. Ayrıca ezberletilen Kur'an metnini bütün, isim, fiil, harf ve nahiv şeklindeki sıralama parça kabul edilirse, hemen hemen bu yönteme karşılık geldiği söylenebilir.

Bir seferde yalnızca tek bir konu ve yapı sunma: Dil öğretiminde her derste bir konu verilmeli ve bu konu iyice anlaşılmadan başka bir konuya geçilmemelidir. Başlangıçta temel bilgiler ve kavramlar ayrıntılara girmeden öğretilmelidir. Mutarrizî, *el-İknâ*'da bu yönteme uymaya oldukça özen göstermiş, ele aldığı konuları “Fasıllar” ve bazen de “Nevi” altında işlerken, konuyla ilgili olmayan bilgileri vermekten kaçınmıştır.

Öğrenilen dilin günlük hayata uyarlanmasını sağlama: Örnekler günlük hayattan seçilmeli ve öğrencilere bunları kullanma imkânı verilmelidir¹⁵. Eserde Mutarrizî'nin ele aldığı kelimelerin tamamına yakın bir kısmının günlük öğrencilerin hayatlarında kullanacakları türden kelimeler olmasına özen gösterilmiştir.

Öğrencilerin daha etkin katılmalarını sağlama: Öğrenciler ferdi çalışmalarını için yönlendirilmeli, onlara kendi kendine çalışma alışkanlığı kazandırılmalıdır. Öğrenci ile öğrenilecek konu arasında psikolojik bir bağ kurulmalıdır. Dili kullanmaları için öğrenciler cesaretlendirip teşvik edilmelidir. Öğrenciyi desteklemeli ve takdir etmeli, başarıya inancı sağlanmalıdır¹⁶. Bu psikolojik bağ hafızlık ile kurulmuştur. Mutarrizî, dil eğitiminin uzun bir süreç aldığına bilincinde olduğu için, oğluna bu sürecin ilk aşaması için yazdığı eseri okutmaya başlatması ile zaten böyle bir gerekliliği yerine getirmiştir. Oğlunun hafızasında bulunan Kur'an metni ile *el-İknâ*'da işlenen konular, bu olguya fazlasıyla destek sağlamaktadır.

Bireysel farklılıkları dikkate alma: Öğrencilerin öğrenme kabiliyeti ve öğrenme hızları birbirinden farklıdır. Bazı öğrenciler duyduğunu daha iyi anlarken bazıları gördüğünü daha iyi anlar. Ayrıca cinsiyet ve yaş farklılığı öğrenmeye tesir etmektedir. Öğretim çalışmalarına çeşitlilik getirmeli ve sınıf içinde zengin öğrenme ortamı hazırlamalı ki her öğrenci yararlanabilsin. Bu

15 Demirel, s. 31.

16 Demirel, s. 31.

nedenle, öğretmen, iyi bir gözlemci olmalı ve öğrencileri tanımalıdır¹⁷. *el-İknâ*'da pek çok yerde âyet, hadis ve şiir okuyucunun önüne konulmuş, böylece, kitap monotonluktan kurtarılarak daha çekici bir hale getirilmiştir. Mutarrizî'nin bütün bu sayılanları dikkate alarak eserini kaleme aldığı, giriş kısmından anlaşılmaktadır¹⁸.

Doğru telaffuzunu öğretme: Kelime ve cümle telâffuzunda mahreçler ile uzatmalar vurgu ve ses tonları başlangıçta iyi öğretilmelidir. Aksi takdirde, yanlış telaffuzlarda mana bozuklukları ortaya çıkacaktır. Mesela, Arapçada seyf/sayf (kılıç/yaz) kelimeleri telaffuz yönünden birbirine yakın iken; manaları tamamen birbirinden farklıdır. Müellif ilk aşamada oğluna Kur'an'ın ezberletmiş, böylece onun telaffuz sorununu ortadan kaldırmıştır.

Günümüzde, yabancı dil öğretiminde çeşitli yöntemler denenmektedir. Örneğin Ömer Demircan "Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri" adlı kitabında, 40 kadar yöntemi incelemiş, bu yöntemlerin bir kısmı günümüzde yaygın olarak kullanılırken, bir kısmı da denendikten sonra başarısızlığa uğradığı için terk edilmiştir.

Ortaçağdan günümüze kadar yaygın bir biçimde kullanılan **Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi (Üariúatu'l-Üavâeid ve't-Terceme/Grammar-Translation Method)** yöntemi geleneksel bir yöntem olup, başlangıçta Batıda Lâtince, Doğuda ise Arapça öğretim alanında kullanılmış, sonra diğer dillerin öğreniminde de uygulanmıştır¹⁹. Medreselerde dinî ve ilmî metinleri öğretmede bu yöntem uygulanmıştır. İngiltere'de XIX. Yüzyılın ilk yarısında yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlılarda dilbilgisi-çeviri yöntemi, vazgeçilmez bir uygulama olarak son dönemlere kadar sürmüştür²⁰.

Bu yöntem iki temel anlayışa dayanır. Birincisi, dil bir sistemdir; bu sistem de bir takım kaidelerden oluşur. Kaideleri öğrenen kişi dili kullanabilir. İkincisi, her mananın bir terkibi vardır. İnsan bu terkiplerle dili kullanarak

17 Demirel, s. 31.

18 Ebul Feth Nâsiruddîn b. Abdisseyid Ali el-Mutarrizî, *el-İknâ limâ havayâ Tahte'l-Kinâ, Yazma Nüsha, Atıf Efendi Kütüphanesi D.N. 2688, İstanbul. 2b, 3a.*

19 Demirel, s. 36.

20 Ömer Demircan, *Yabancı -Dil Öğretim Yöntemleri* (İstanbul: Der Yayınları, 2002), s. 143-144,151; Tosun, s. 81.

iletişimi sağlayabilir. İşte, bu iki temel prensibe dayanarak hazırlanan müfredatla uzun bir dönem yabancı dil öğretimi yapılmıştır²¹.

2. el-İknâ'da Dil Öğretim Yöntemleri

Mutarrizî'nin eserinde uyguladığı bu yöntemin temel özellikleri şöyle sıralanabilir;

Dilbilgisi kurallarından yararlanılarak yabancı dil öğretimi yapılmaya çalışılır. Kelime yapısı (sarf), cümle yapısı (nahiv) kuralları üzerinde durulur. Mutarrizî dil öğretimine giriş mahiyetinde yazdığı **el-İknâ**'da, sarf konusunu 75a, 74b-223a, 223b varakları arasında, nahiv 223b, 224a-240a, 240b varakları arasında işlemiştir. Dil kaidelerini anlayıp ezberlemek esas olmakla birlikte karmaşık ve zor gramer kurallarının inceliklerine değinilir. Fiil çekimleri ile kural yüklü kalıp cümleler ve bu cümlelerin tahlilleri yoğun bir şekilde yapılır, telaffuza ön plana çıkmaz, okuma, anlama ve yazma esas olduğu için dinleme ve konuşmaya önem verilmez²².

el-İknâda tam olarak tespit yapamasa da, bu yöntem ile yapılan dil öğretimde anadil ve yabancı dil birlikte kullanılır. Her düzeydeki metinler hedef dilden anadile, anadilden hedef dile çevrilerek karşılaştırma yoluyla tercüme tekniği geliştirilmeye çalışılır. Sözlük yardımıyla metinler çözülür. Tercümede doğruluk ve kesinlik en çok aranan iki özelliktir²³.

Bu yöntem kelime hazinesini genişletmeye önem verir ve nadir kullanılan kelimeler dahi ezberletilir. Kelimeler öğrenciye lügat anlamlarıyla kazandırılır²⁴. **el-İknâ** üzerinde bu özellik görülmektedir. Zira eserin ikinci bölümünde, isim ve fiil kısımları işlenirken, girişte değinildiği üzere oldukça fazla kelime öğretimi hedeflenmiştir.

Dilbilgisi kuralları öğretilirken tümevarım yöntemi uygulanmıştır. Cümleler genellikle dilbilgisi kurallarını öğretmek için kurulmuş sunî

21 Rüşdi Ahmed Tuayme, *el-Merci fi Ta'limi'l-Lügati'l-Arabiyye* (Mekke: 1986), c. 1, s. 329; Tosun, s. 81.

22 Demirel, s. 35-36; Tosun, s. 81.

23 Demirel, s. 35; Muhammed Ali el-Hûlî, *Arapça Öğretim Metotları*, (trc. Cihaner Akçay, Ankara: 2000), s. 5.

24 Demirel, s. 35.

cümlelerdir ve metinden kopuk olarak verilmiştir. *el-İknâ*'da bu ilk önce kelime, sonra cümle içindeki kullanılış şeklini sergileyen bilgiler şeklinde görülmektedir.

Dilbilgisi ve çeviri yöntemi daha çok zihinsel bir çalışma gerektirdiği için akli melekeleri geliştirme özelliğine sahiptir. Zeki ve büyükler için geçerli bir yöntem olmakla birlikte, yeni neslin ihtiyacına cevap veremediği için uygun ve pratik görülmemektedir²⁵.

Bu yöntemle yabancı dili okuyup yazma becerisini kazanan bir öğrenci, telâffuz, dinlediğini anlama ve günlük dili konuşma konusunda yetersiz kalmaktadır. Dili öğretmek yerine daha çok dil hakkında bilgi verilmektedir. Dil öğretimi, öğretmen, öğrenci ve kitap üçgeninde yapıldığı için öğrenciye bıkkınlık vermekte, dersleri ise monoton hale getirmektedir. Bu yöntemde, kitaplar, öğrencilerin gramer, kelime ve dilin telaffuzu konusunda sistematik bilgiler edindiği bir ortam olarak kabul edilmektedir. Yine bu yöntemin odak noktasını, öğretmenin öğrenilen dilin gramerini en etkili bir şekilde sunması oluşturmaktadır²⁶.

el-İknâ; cümleleri, güzellik-çirkinlik vb. yönlerden değerlendirmeye tabi tutmamış, Arapların kullandığı cümleleri olduğu gibi almış, ancak onların söyleniş ve kullanım bakımından değerlerine pek değinmemiştir. Eser bir yerde kullandığı "Had" kelimesi hariç, ecved, ceyyid, hasen, kesir, câiz, zaîf gibi cümle değerlendirmeleri kullanmamıştır.

Eser, nahiv ilmine dair muhtasar bir mukaddime özelliği taşıyan kısmı, yeni kurallar ve kelimeler kullanma bakımından ve bazı ilim adamlarınca edebî tenkit eseri olarak kabul edilen, cümleleri ölçen ve değerlendiren Sibeveyhî'nin yazdığı *el-Kitâb*'a benzememektedir²⁷.

25 Demircan, s. 150-151.

26 Senemoğlu, s. 62; el-Hûlî, s. 6.

27 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çakır, *Sibeveyh, Öğretim Yöntemi ve Bazı Nahiv Kuralları*, İzmir: (1994) adlı kitabı ile Soner Gündüzöz'ün, "*Sibeveyh'te Kelime Yapısı*", OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (2002) ve Ali Bulut'un "*Sibeveyh'in Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*", OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2003) yayınlanmamış doktora tezleri.

3. el-İknâ'da Nesnellik

el-Mutarrizî, Arapça kurallara değindiğinde, her kural için uygun örnek vermeye çalışmıştır. Ele aldığı konunun örneklerle ispatına çalışmıştır.

Onun nesnellliğini ortaya koyması açısından aşağıdaki örnek incelenebilir:

- فالممتصل²⁸: ما لا يستغني عن اتصاله بشيء، وهو مرفوع ومنصوب ومجرور.
- a** Muttasıl olan zamirler mutlaka bir şeye bitişirler, merfu, mansub ve mecrur olurlar.
- وكل من هذه الثلاثة يكون بارزاً، إلا مرفوعه فإنه يجيء بارزاً ومستكناً.
- a1** Her üç muttasıl zamir de bariz olur, ancak merfu olanları açık veya kinayeli olabilir.
- فالبارز: ما أُنْفِظُ به، كالتاء... والكاف... والهاء...
- a2** Açık zamirler; telaffuz edilir. Tâ, Kâf, Hâ gibi.
- والمستكنُّ: ما نُؤي. وهو لازم وغير لازم. فاللازم: ما لا يخلو العامل من تضمنه ولا يجوز إظهاره،
- a3** Gizli zamirler karine ile bilinirler. Gizlenmesi lâzım ve gayr-ı lâzım olabilir. Lâzım zamirler ise âmilin manasında mevcut olup, zahir kılınması caiz değildir.
- وغير اللازم،
- a4** Gayr-ı lazim
- والمنفصل: ما يستغني عن اتصاله بشيء كالمظهر. وهو مرفوع، ومنصوب، ولا مجرور له.
- b** Munfasıl zamirler; zahir zamirler gibi bir şeye bitişmeye ihtiyaç duymaz, yalnızca merfu ve mansub olurlar.
- الأمثلة
- ا2 نصرْتُ، ونصركُ، و غلامِهِ. Ben yardım ettim. سَنا ، تَ ، Sana yardım ettim, (ك) , Onun kölesi (هـ)
- ا3 أنا أفعلُ، ونحن نفعلُ، وأنت تفعلُ، وأفعلُ يا رجل. Yapıyorum (Ben), yapıyoruz (biz), yapıyorsun (sen), Yap (sen) ey adam.

28 Mutarrizî, 227a.

a4 O yapıyor, O (dişi) yapıyor. هو يفعل، وهي تفعل²⁹.

Kalıplama/Formülize Etme

*el-İknâ*da geçen örnekler, dili biçimleyip kalıplara dökme, yani ölçülebilir/nesnel hâle getirme çabaları olarak değerlendirilemez. Zira yazar, ele aldığı konulardan, sadece had/ana kural niteliğinde olanları işlemiş ve yeteri kadar örnekle belirlemiştir.

Müfretleme Yöntemi İle İrab

el-İknâ'nın cümleyi tahlil (irâb) yöntemine baktığımız zaman, onun günümüzde bilinen bir tanım yaptıktan sonra, -fiil-i mâzî, mebni ale'l-feth- vb. şekildeki yöntemi benimsemediğini görürüz. O, irâbı ana cümlenin ilgili ögesini vererek belirtir:

المُعْرَب من الكلام شيان: الاسم المتمكن، والفعل المضارع.	a Mureb: isimlikte kökleşmiş olanlar ve müzari fiil şeklinde ikiye ayrılır
والاسم المُعْرَب ضربان: منصرفٌ وهو الذي يدخله الرفع والنصب والجر مع التنوين،	a1 Mureb isim ikiye ayrılır. Munsarîf; tenvinle birlikte reff, nasb, cerr alır.
غَيْرُ مُنْصَرَفٍ وهو الذي لا يدخله الجزر مع التنوين، وإنما يكون مفتوحاً في موضع الجر، إلا إذا أضيف أو دخله الألف واللام.	a2 Gayr-ı musarîf: kendisine tenvin ve cerr almayan kelimelerdir. Cerr halinde fethalı olur. Ancak izafe durumunda veya başına lâm-ı tarif alırsa müstesna.

الأمثلة

جاءني زيدٌ، ورأيت زيدا، ومررت بزيدٍ .	a1 Bana Zeyd geldi, Zeydi gördüm, Zeyde uğradım.
جاءني أحمدُ، ورأيت أحمدَ، ومررت بأحمدَ بأحمركم وبالأحمر.	a2 Bana Ahmet geldi, Ahmeti gördüm, Ahmete uğradım. Kırmızıya, en kırmızıya

*el-İknâ*da görüldüğü üzere müfretleme yoluyla yapılan bu şekildeki

29 Mutarrizî, 227a.

irâbın, açık bir şekilde belirtilmesinin yanında, müteradif elde etme, öğrenciyi sarf bilgisi açısından güçlü kılma ve yeni şeyler üretmeye zorlamak gibi üstünlük de vardır.

4. Sözel Değerler

Burada verilen sözel değerler³⁰, genelde cümlenin anlamıyla değil, lafızlarıyla ilgilidir. Müellifin kalıplara soktuğu ve bu kalıplara göre söylenen cümlelere; had, Arabiyyun kesîr, câiz gibi isimler vermediğinden daha önce bahsedilmiştir³¹. Aslında sözel değerlere, yazarın eserinde dil öğretimini nesnel hâle getirme çabalarına pek rastlanmamaktadır.

Ancak **el-İknâ**'nın kullandığı cümle değerlerini **geçerli-geçersiz** değerler şeklinde iki ana grupta inceleyebiliriz:

Geçerli Değerler:

el-İknâ'nın konuyu anlatırken tanım yaparak veya tanımsız konuya girişini ve daha sonra örneklerini sıralamasını olumlu değer olarak görebiliriz. el-Mutarrizî'nin kullandığı cümle değerleri “câiz” ile “had” arasındaki değerlerdir. Bu değerlerin en üstünü ve 100 değerinde olanı haddir. En kötüsü ise 0-29 değerindeki “lâ yecûz” dır. Aşağıda bu değerler örnekleriyle gösterilmiştir.

Had/Ana kural: el-Mutarrizî, ôadd terimini eserde bir yerde (والجمع على) şeklinde izafetli olarak anakural anlamında kullanmıştır. Bir cümlenin had değerinde olabilmesi için ille de had teriminin yer almış olması gerekmez. Doğrudan konuya geçmesi de yeterlidir. *el-İknâ*'da bazen ana kural had terimi ile değil de **اعلم أن** /bil ki, yapısı ile verilmektedir.

واعلم أن الفعل على ضربين: لازم ومتعد³². a Fiiller geçişsiz ve geçişli şeklinde iki kısımdır.

30 Bu başlık altında, yapılan değerlendirme için yukarıda adları geçen, Çakır, Gündüzöz ve Bulut'un eserlerinden yararlanılmıştır. bkz. 27. dipnot.

31 Gültekin, s. 332-335..

32 Mutarrizî, 228a.

- فإذا رأيت اسماً متمكناً أو فعلاً على أقل من ثلاثة
أحرف فاعلم أنه منقوص منه³³
- واعلم أن الرفع عَمَّ الفاعلية، والنصب علم المفعولية،
والجرّ علم الإضافة.³⁴
- واعلم أنّ اللام في هذا متى سكنت سقطت العين، ومتى
تحركت ثبتت العين سواء كان السكون بنائياً أو
إعرابياً.³⁵
- b1** Üç harften daha az isim ve fiil olursa mutlaka nâkıstır.
- a** Reff faillik, nasb mefullük, cerr de izafet içindir
- Şayet lamel fiil ister lazimi ister irab gereği olsun sakin olursa aynel fiil düşer, harakeli olursa aynel fiil sabit kalır.

Bazen olumlu veya olumsuz ifade edilen cümlelerin çoğu da ana kural (Had) niteliği taşımaktadır.

فاللازم: ما لا يخلو العامل من تضمنه ولا يجوز
إظهاره،³⁶

Lâzım: mefhumunda âmil mevcut olup, amilin aşikar kılınması caiz değildir.

وهذه الإضافة تسمى معنوية، وحكمتها تعريف المضاف.
ولهذا لا يجوز فيه الألف واللام.³⁷

Bu izafet manevi olarak isimlendirilir. Muzafın marife olması gerekir. Bu yüzden lam-ı tarif almaları caiz değildir.

el-Mutarrizî, bazen ana kuralı tekrara düşmeden bir örnek vermek suretiyle ifade eder. Örneğin: övgü ve yergi³⁸ kalıpları ile yaklaşma³⁹ bildiren filleri anlatırken bu açıkça görülmektedir.

- نعم الرجل زيد، ونعم رجلاً زيداً
- a** Zeyd, ne güzel adamdır! Zeyd, ne güzel bir adamdır!

33 Mutarrizî, 228b.

34 Mutarrizî, 230a.

35 Mutarrizî, 237a

36 Mutarrizî, 227a.

37 Mutarrizî, 230b.

38 Mutarrizî bu konuda tanım yapmamış, konu iki temel kalıba, ikişer örnek ile geçirilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak ساء وحبذا kelimelerine ise hiç değinmemiştir. Bkz.Mutarrizî, 224a.

39 Mutarrizî tanım yapmamış, konuyu; temelini oluşturan dört temel kelimenin kullanımına dair, basit ve anlaşılır birer örnek verilmek suretiyle anlatmıştır. Bkz.Mutarrizî, 224a.

، وِبُسِّ الرَّجُلِ عَمْرُو، وَبُسِّ رَجُلًا عَمْرُو.

Zeyd, ne kötü adamdır! Zeyd, ne kötü bir adamdır!

عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ، وَعَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ،

a Zeyd'in çıkması umulur,

وَكَادَ زَيْدٌ يَخْرُجُ،

b Zeyd çıkmak üzere,

وَأَوْشَكَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ أَوْ يَخْرُجُ

c Zeydin çıkışı yaklaştı,

وَكَرَبَ زَيْدٌ يَخْرُجُ.

d Zeyd çıka yazdı

Nakıs fillerde⁴⁰ olduğu gibi bazen kuralı tariftten sonra bir örnekle verir.

ثَلَاثَةٌ عَشْرَةٌ وَهِيَ: كَانَ، وَصَارَ، وَأَصْبَحَ، وَأَمْسَى،
وَأَضْحَى، وَظَلَّ، وَبَاتَ، وَمَا زَالَ، وَمَا بَرِحَ، وَمَا قَتِيَ،
وَمَا أَنْفَكَ، وَمَا دَامَ، وَلَيْسَ

a Bu fiiller on üç tane olup sırasıyla
ما ,بات ,ظَلَّ ,أَضْحَى ,أَمْسَى ,أَصْبَحَ ,صَارَ ,كَانَ
ليس ,ما دام ,ما أَنْفَكَ ,ما قَتِيَ ,ما بَرِحَ ,زَالَ
fiilleridir

ترفع الاسم وتنصب الخبر. تقولي:

a1 Bu fiiller ismini ref haberini nasb ederler.

كَانَ زَيْدٌ مَنْطَلِقًا.

a1 Zeyd ayrıldı.

صَارَ زَيْدٌ غَنِيًّا.

a1 Zeyd zengin oldu.

مَا زَالَ زَيْدٌ كَرِيمًا.

a1 Zeyd her daim cömerttir.

Câiz/Geçerli: Bu değer için el-Mutarrizî “جَزَ (câze), يَجُوزُ (yecûzu), جَائِزٌ (câizun)” fiillerini, ayrıca تَقُولُ (tekûlu), فَيَقُولُ (feyukâlu), يَكُونُ (yekûnu) fiillerini de yine bu değer için kullanmıştır.

Kuyâs/Ana kural: el-Mutarrizî, bu terimi de ana kural yerine kullanmıştır. **el-İknâ**'da birçok kuralı kıyasla ortaya koymuş, eserde birçok yerde görülen ve bu kelime ile öğrettiği kurallar, anakural niteliğindedir. Örneğin;

وتقول: رأيت ابن زيد الكريم، إن جعلت الكريم صفة لابن نصبتّه وأن جعلته لزيد جررته. وعلى هذا قس.

40 Mutarrizî konuyu uzun uzadıya anlatmamış, yalnızca ilgili onüç kelimeyi saymış, ancak her kelime için örnek vermemiştir. Konu sadece beş örnek ile anlatılmıştır. Bkz. Mutarrizî, 224a.

. رأيت ابن زيد الكريم“ ifadende şayet الكريم kelimesini ابن kelimesine sıfat yapmak istersen; onu nasb edersen, *Zeyd*'e sıfat yapmak istersen cerr yaparsın. Buna göre kıyas yap⁴¹”.

Akvâ/Daha kuvvetli: el-Mutarrizî, bu terimi müzekker ve müennesin faillerinin nasıl geleceği hakkında görüş beyan ederken bir yerde kullanmıştır.

والمذكر والمؤنث كلاهما علي ضربين: حقيقي، وهو الخلقى. ومجازي، وهو الوضعى **b** Müzekker ve müennes isimler hakiki (yaratılıştan) ve mecazi (ilk kullanımından itibaren) şeklinde ikiye ayrılır.

والحقيقي أقوى، ولهذا أنت فعله سواء تقدم أو تأخر، **b1** Hakiki olan daha kuvvetlidir. Bunun için ister öne geçsin ister geride kalsın fiili her halükarda müennes yapılır.

Geçersiz Değerler:

el-Mutarrizî'nin eserinde kullandığı zayıf ve daha aşağı değerler içindir. Şâzz, zayıf vb. cümle değerleri zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Örneğin لا يقال (*lâ yukâl*) ve لا تقول (*lâ teqûlu*)⁴² ifadesini el-Mutarrizî, fiil-i taaccüp konusunu anlatırken bu değeri caiz olmaz, geçersiz anlamında kullanmıştır.

Lem yecuz/Geçersiz: el-Mutarrizî, aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, **lem yecuz** terimini aynı zamanda fiilin lâ yecûzu kalıbıyla da ifade etmiş, bu terimi gramer kurallarına uymayan geçersiz cümleler için kullanmıştır.

ولم يجوز: حسن المرأة، وجاز: حسن العمامة.⁴³ **b2** Hakiki müenneslerin aksine mecazi müenneslerin fiilleri müzekker olabilir.

41 Mutarrizî, 230b.

42 Mutarrizî, 223b.

43 Mutarrizî, 233a.

Sonuç

el-Mutarrizî, öğretici kimliğiyle Arapçayı oldukça öğretici bir üslupta ele almış, bunu yaparken de öğrencinin anlamasını ve düşünmesini ön planda tutmuştur. O, Arapça cümlelerin kurallara uygunluğu ile orantılı olarak sayısal değere karşılık gelebilecek ifadeleri fazla kullanmamıştır. Bu makalede sayısal değere karşılık geldiği düşünülen birkaç ifade örneklendirilmiştir. Kanaatimce el-Mutarrizî, bu değerleri belirlerken, eserinin dil öğrenmek için ilk adım olduğunu, ilk aşamada bilinmesi gerekenin ayrıntıya kaçmadan ana cümle yapısı olduğu gerçeğini dikkate almıştır.

Müellifin çok az da olsa kullandığı tespit edilen bu değerler konusunda, eserde çelişkiye düşmemiş, kanaatimce cümleler üzerinde gösterdiği bu hassasiyet, dile son derece vakıf olması yanında biraz da öğrenenin etki altında kalmaması amacından kaynaklanmıştır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: T. D. K. Y., 1990).
- Bulut, Ali, “*Sibeveyh’in Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*”, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2003).
- Candemir, Doğan, *Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*, (Ankara: 1989).
- Çakır, Mehmet, *Sibeveyh, Öğretim Yöntemi ve Bazı Nahiv Kuralları*, İzmir: (1994).
- Demircan, Ömer, *Yabancı -Dil Öğretim Yöntemleri* (İstanbul: Der Yayınları, 2002).
- Demirel, Özcan, *Yabancı Dil Öğretimi*, (IV. bs., Ankara: Pagem Yayınları, 2008).
- el-Hûlî, Muhammed Ali, *Arapça Öğretim Metotları*, (trc. Cihaner Akçay, Ankara: 2000).

- el-Mutarrizî, Ebul Feth Nâsıruddîn b. Abdisseyid Alî, el-İknâ limâ havayâ Tahte'l-Kınâ, *Yazma Nüsha, İstanbul: Atf Efendi Kütüphanesi D.N.* 2688.
- Gültekin Aladdin, “*el-Mutarrizî'nin el-İknâ Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntemi*” (Doktora Tezi, OMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Gündüzöz, Soner, “*Sibeveyh'te Kelime Yapısı*”, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2002).
- Sebüktekin, Hikmet, *Yükseköğretim Kurumlarımızda Yabancı Dil İzlenceleri* (İstanbul: Boğaziçi Ün. Yay., 1981).
- Senemoğlu, Osman, “*Yabancı Dil Öğretiminde Öncelik Sorunları*” İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu *Fransızca Bölümü Dergisi V* (1983).
- Sunel, Hamit, “*Yabancı Dil Öğretiminde Metot Sorunu*” (Hacettepe Üniversitesi *Eğitim Fakültesi Dergisi 4* (1989).
- Şahin, Yusuf, “*Yabancı Dil Öğretiminin Eğitimsel ve Dilbilimsel Temelleri*”, Erciyes Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 22*, (2007).
- Tosun, Cengiz, “*Yabancı Dil Öğretim ve Öğreniminde Eski ve Yeni Yöntemlere Yeni Bir Bakış*” Çankaya Üniversitesi *Fen-Edebiyat Fakültesi 5*, (2006).
- Tuayme, Rüşdi Ahmed, *el-Merci fi Ta'limi'l-Lügati'l-Arabiyye* (Mekke: 1986).
- Uygur, Nermin, *Dilin Gücü* (Denemeler) (İstanbul: Kitap Yayınları, 1962).

Künye:

Gültekin, Aladdin, “*Mutarrizî'nin El-İknâ Adlı Eserinde Dil Öğretimi*”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi IV*, (2012):132-148.